

Крсто ПИЖУРИЦА (Подгорица)

UDK 821.163.4.09-1

АНТУН БАРАЦ О ЊЕГОШУ

Аутор даје аналитички осврт на допринос Антуна Барца његошологији. Поред сјећања (из студентских дана) на Барца као професора и педагога, подробно се анализирају његови коментари *Горскога вијенца*, као и други Барчеви радови из његошологије. Аутор закључује да је Барац доживио Његоша, да је познавао стил и стих тога дјела те да је о свему зналачки писао. Код регистровања коментатора *Горског вијенца* Барац се не може заборављати, а код свођења културних веза Црногораца и Хрвата његово писање о Његошу не може се заобилазити. Поштено је писао о Црногорцима и у монографији о Мажуранићу, драг је остао црногорским студентима које је припремао за позив васпитача, зато га се и овом приликом аутор сјећа с пијететом и дубоком захвалношћу. Његошолозима је његово бављење Његошем утолико драже уколико потиче од великана хрватске књижевности и културе.

Дугујем сјећање својим професорима са Загребачког свеучилишта: Барцу и Заниновићу за честитост и југословенство, Бадалићу за словенску добродушност, а Стјепану Ившићу за оно његово: „И онда знате, и онда знате – Ви сте, мој Пижурица, мој најбољи Црногорац.“ Бадалићу сам се одужио једним својевременим текстом (који је запазио и загребачки „Телеграм“). Заниновићу и Ившићу сада чиним помен, а о Барцу ћу акобогда више овом приликом повезујући га са Његошем. Два великана сучељавам оком у око, па не знам да ли ћу успјети да саопштим све што треба и не извитоперим Барчев доживљај Његоша и одиста његово поштено и зналачко писање о њему.

I.

Хрватска наука о књижевности има током 20. вијека два великана, књижевне историчаре, Бранка Д. Водника (1879–1926)

и Антуна Барца (1894–1955). Књижевни критичар и историчар, универзитетски професор, Барац је оставио поголемо литерарно наслеђе, непревазиђено ни новим теоријама и методама анализе писца и његовог дјела. Наставио је, извјесно, Водниково дјело, особито његов метод борбе против филолошког тумачења књижевних појава, доминантан у хрватској књижевности претходног периода. Барац је од Водника отишао даље, сагледавајући књижевно дјело на простору и у времену, што ће рећи анализирајући социолошку, психолошку и естетску вриједност књижевног дјела – он је дјело сагледавао у тоталу животне појаве и судио о њему на основу свеукупности грађе и израза. Примарно опредијељен на проучавање хрватске књижевности, Барац као универзитетски професор није запостављао ни југословенску књижевност, оставивши у њој видне трагове.

Барчев животни пут потекао је од Камењака код Цриквенице, Хрватско приморје, и трајао, како смо већ видјели, до половине педесетих година 20. вијека, када је умро у Загребу. Гимназију је похађао у Сушаку, а славистичке студије завршио је на Филозофском факултету у Загребу. Био је средњошколски професор на Сушаку, а потом и у Загребу. Рано се почео бавити књижевном критиком, па је 1917. год. докторирао тезом о Владимиру Назору. Скренувши на себе пажњу као врстан критик и књижевни историчар, релативно рано су му се (1930) отворила врата свеучилишта, прво као доценту а од 1938. године као редовном професору Филозофског факултета Свеучилишта у Загребу. Био је једно вријеме ректор Свеучилишта и редовни члан ЈАЗУ. У трагичној фази југословенског живота био је затворен у усташком логору Стара Градишка 1941–1942. год.

У два наврата своје животне каријере Барац се бавио и поезијом. Први пут било је то у раздобљу од 1910. до 1919, а други пут после изласка из логора и трајала до 1944. год. Но прегршт почетничких пјесама не обиљежава интелектуални профил младог Барца колико његов критичарски дух и ријешеност да ревалоризује хрватску књижевну прошлост. После је успјешног доктората, он је изложио начела своје критичарске активности у чланку „Наша књижевност и њезини хисторичари“ (Југословенска њива, Загреб, 1923) и тиме наставио већ започети посао књижевног критичара и историчара. Његови ставови изложени у том чланку били су за оно вријеме и нови и радикални.

Барчево естетско начело, које сам упамтио слушајући његова предавања јесте: „Праве умјетности нема без бола. Од свих истина најдубља и најтрајнија је она која избија са дна наших срца“. По његовим схватањима задатак литерарне историје је „главни и заправо једини: да осјети било живота, да осјети колико се у шуму ријечи, имена, дјела даде разабрати куцање његово, да кроз површину садржаја, стихова, цитата, оцјена фабула, дијалога продре до самога дна, до његове језгре, да преко лома егзистенција, струја, школе, праваца, живота, славе, репутација, ухвати саму линију, сам ритам његов, у свему ономе што га је изазвало, што га је карактеризирало – колико је тај живот дошао до изражаја у лијепој књижи, колико она није пуко обнављање опћених литерарних тема“.

И у књижевној критици и у предавањима бројним генерацијама студената Барац је откривао индивидуално у писцу и његовом дјелу. Поред историјско-социолошке компоненте, он је у књижевном тексту истраживао и његову психолошку компоненту, филозофску итд., али је примарну вриједност књижевног дјела налазио у његовој естетској компоненти – пјесничком језику и фигуративности израза. Стиче се утисак да су му као књижевном историчару најближа била схватања Ј. Скерлића и А. Г. Матоша. У проучавању националних књижевности Барац је полазио од становишта да су националне књижевности, уз властите посебности, дио европског културног круга и да их само у том контексту треба проучавати. По његовом схватању књижевно дјело није самосврховито, већ је преносник хуманистичких порука. Он сматра да филолошком, естетском, психолошком и социолошком анализом треба одговорити на питање: шта књижевност у човјековом животу уопште значи?

Барчева естетска схватања испољила су се већ у раном раду „Аугуст Шеноа“ (1926), монографији о писцу и данас у науци о књижевности непревазиђеној. „Предимензионирана у одушевљавању“, та студија је открила ауторову акрибичност, метод рада и одговорност научника за саопштену ријеч. Полазећи од начела Бјелинског да је умјетност у једноставности, Барац је истицао мисаону јасноћу као предуслов сваком добром писању и тог начела придржавао се до краја писања. Послије „Књиге есеја“ (1924) и студије о Шенои слиједила је монографија „Мирко Боговић“ (1933), а затим „Чланци о књижевности“ (1935) и „Хрватска књижевна критика“

(1938). Најуспјелијим монографијама сматрају се „Видрић“ (1940) и „Мажуранић“ (1945). До Барца нико у хрватској књижевности није хрватску књижевну критику повезао са науком као он и све што је касније рађено на том плану наставак је онога што је Барац започео. Његова збирка есеја „Величина малених“ примјер је трагалачке упорности проналажења вриједности у дјелима анонимних аутора, који су једва нешто значили и генерацији којој су припадали. Ни у тим чланцима Барац није био некритичан, неаргументован и произвољан, већ се свуда манифестовала искреност доживљавања писца и његовог дјела и трезвен суд о њему. Нема готово ниједне значајније појаве у хрватској литератури а да Барац о њој није изрекао властити суд. Написао је предговоре дјелима Е. Кумичића, В. Новака, А. Шеное, С. Враза, П. Прерадовића, В. Назора и др. Дивно је причао о Лази Костићу и Симону Грегоричу. Круна његових синтетичких студија је „Хрватска књижевност I“ (1954) и „Југословенска књижевност“ (1954). Приредио је Његошев „Горски вијенац“ 1947. год. Барац је много учинио за хрватску и југословенску литературу.

Но моје присјећање Барца, данас и овдје, а поводом његовог коментара „Горског вијенца“ и писања о Његошу, не би била потпуна ако се не бих присјетио и Барца професора – педагога. Припадам оној генерацији црногорских студената славистике и југославистике, која је слушала Барчева предавања у периоду 1948–1953. год. и имала срећу да дипломски испит полаже и код њега. Проф. В. Заниновић и Ф. Петре предавали су српску и словеначку књижевност, које је и Барац предавао до њиховог доласка на Филозофски факултет. Ако сам за уводни дио овога рада имао подлогу и свједочанство у писаној документацији – за овај дио рада имам само сјећања и биљешке са Барчевих предавања. А сјећања су варљива и дубоко субјективна.

Барац је држао предавања (ако се добро сјећам) четвртком у чувеној „десетки“ старе зграде Филозофског факултета, а семинарске вјежбе (добро се сјећам) суботом од десет до дванаест часова. Окупила бисе у „десетки“ омладина ода свуд пристигла, која је лако успостављала контакте, а распознавање по националној припадности бјеше више куртоазно него подвојеничко. Она наша младеж, послијератна, бјеше пуна младалачког полета и заноса, опијена свијетлом перспективом и љепотом одабраног занимања. Повезивала нас је и љубав према књижевности. „Десетка“ бијаше у облику сале, са непомичним

масивним клупама од пуне даске. Спријед бијаше подијум са катедром и столицом. Професор је улазио на споредна врата, а Барац столицу никад није користио. Кад би он тумачнуо поред главних, студентских, врата, жагор студената би сплашњавао, а кад би ушао у салу, студенти би га поздравили устајањем. Подијум је био за степеницу висок, Барац је једанпут доживио и мањи малер, али без посљедица. Увијек је под пазухом носио дењак папира – биљежака, али их је ријетко користио: тек каткад кад би цитирао прозу. Ријетко кад је обухватао студенте погледом, већ би из стојећег става поглед одашиљао полувисоко изнад наших глава и тако би остао до краја предавања. Није гестикулирао рукама, нити је подешавао модулацију гласа. Кад би цитирао лирскије мјесто из текста, специфичан покрет главе, једва примјетан, откривао би његов доживљај и дубоко проживљавање онога што саопштава.

За Барчевих предавања „десетка“ је увијек била крцата – пуна. Он је плијенио колико позом и ерудицијом, толико садржајем, јасноћом излагања, композицијом предавања и ауторитетом научника. Колико сам га слушао, никад не памтим да је било шта импровизовао од онога што треба да каже. Увијек је бивао припремљен, како психолошки тако и за садржај предавања. Своје констатације и тврдње знао је поткрепљивати цитатом и тако бивао сугестивнији и схватљивији. Незавршено предавање одјављивао је кратко „наставићемо“, а наставак је увијек надовезивао подсјећањем шта је наставку претходило. Причало се да су долазили студенти са других студијских група филозофије да виде и чују предавање проф. Барца. Асистент му бијаше пјесник Јуре Каштелан.

На семинарским вјежбама Барац је био благонаклон и непосредан. Сјећам се једном приликом како је бранио научност наставе и семинара од приговора „да је раније било боље“. Сјећам се и неког Младена, старијег колеге, како причаше да се на семинару сукобио с професором у вези с природом Гундулићеве „Дубравке“, али му професор то није узео за зло, а на испиту је био коректан. И тај случај, а и иначе, показује колико је Барац његовао толеранцију и тиме, као педагог, дјеловао на понашање студената као будућих васпитача.

Колале су приче међу студентима о Барчевој строгости на испиту. Моје искуство их демантује. Положити испит код Барца било је питање части. Једноставно – код њега се морало знати. Дипломски испит са мном почео је од *илиризма*. Уплашен, под тремом, оком у око

са Барцем и његовим ауторитетом – ја сам збрзао и поменуо Гајеву брошуру „Хрвати Мађароном“, умјесто „Хрвати Мађаром“, а он ме прекинуо са: „Како сте рекли?“ Исправих се да је у питању лапсус, па је испит потекао даље. Довео ме преко реализма и модерне Крклеца. Како сам ја омаловажавао све што није обухваћено књижевном историјом, а Крклец онда бијаше релативно млад, при спремању испита нијесам му ни поклањао много пажње. Застао сам, а Барац је чекао. „Шта је“, прекинуо је шутњу, „Крклец Вам не иде?“ Одвео ме до Горана Ковачића и наградио ме високом оцјеном. И то је Барац: културан, ерудита, толерантан и прави педагог! И данас имам, у некој великој свесци, биљешке са његових предавања, које сам прелиставао чекајући и испит.

Вријеме је учинило своје, па се доста тога заборавило. Међутим, остала је у сјећању маркантна фигура професора Барца као ауторитативног предавача, изванредног педагога, симбола једне школе која је била на измаку. Одушевио је за књижевност генерације студената – сљедбеника, расутих по просторима бивше Југославије. Дубоко сам му захвалан и вјечити дужник. Између осталог и због Његоша.

II.

Антун Барац је приредио за штампу Његошев „Горски вијенац“ 1947. год., са коментаром. Преда мном је „Горски вијенац“ који је издала Матица хрватска 1963. год., приредио га је Владимир Поповић, а уз то издање је и Барчев коментар са „Рјечником мање познатих ријечи“. Барчев коментар „Горског вијенца“ мало је знан на нашим просторима и тешко је за ову прилику рећи којим је интелектуалним слојевима Црногораца познат. Тим коментаром Барац се придружио бројним коментаторима тога Његошевог дјела и уградио каменчић у мозаик црногорско-хрватских културних веза. Као проучавалац и познавалац југословенских литература, као универзитетски професор, Барац је био и најкомпетентнија личност за посао тумачења Његоша и његовог дјела и одгонетање многих тајни што их то дјело носи. Два великана нашла су се оком у око и ја мислим да је Барац остао вјеран тумач Његошеве мисли. Неоспорно је да га је дубоко доживио и схватио Његошеве хуманистичке поруке, те да није изневјеравао његову мисао и језички израз.

Барчев коментар „Горског вијенца“ структуриран је из два дијела: 1. *О посвети*, 2. *О тексту „Горског вијенца“*. У коментару су обиљежена мјеста бројевима који одговарају стиховима у тексту. Тим бројевима указано је на сва мјеста којима је дат коментар. Текст коментара је на крају књиге, не испод текста дјела.

Аутор је коментар почео прелудијумом о „Посвети“, који је започео: „*Посвета праху оца Србије* изазвала је два питања: је ли написана као саставни дио пјесме, или је додана накнадно; и затим: што значе тачкице у њој. Јесу ли ту били неки стихови, па су испуштени због непознатих нам разлога?“ Он наставља: „У рукопису *Горског вијенца*, који је дјелимично сачуван у некадањој бечкој дворској библиотеци (стихови 1–1528) нема те посвете. По томе су неки закључили да је она написана у посљедњи час, можда прије него је дјело изишло из штампе, у самоме Бечу, како је и датирана. Као потврда томе схватању могло се изнијети што је она писана другачијим стихом него само дјело. Против таква схватања могла би се навести чињеница што је Његош већ прије, у посвети *Луче микрокозма*, изрекао потребу да се прослави Карађорђе. Празнине у тој посвети објашњавали су неки цензуром, други обзирима према кнезу Милошу, итд. Изнесено је и мишљење да у њој уопће нема празнина, него су тачкице уметнуте међу стихове због типографских разлога: у издању од г. 1847. посвета је штампана на засебној половини арка, придоданој већ пагинираној књизи, па је некако требало наћи начина да се испуне празне стране. Посвета и с тим тачкицама остаје разумљива“.

Овлашно интерпретирање извјесних коментара *Посвете* не пружа убједљиве доказе да се Барац хтио упуштати у полемике, а није ни довољно да се види његово одређење према проблемима што их текст *Посвете* носи. Задњом реченицом одредио се према смислу текста и његовом садржају, али није дао одговор на питања која је сам поставио.

Уводни, историјски дио *Посвете* Барац је потпуније тумачио, будући да је наводио вијек трајања осам близанаца, а остало о њима преузето је из других извора. За Белону је рекао да је „божица рата у Римљана“, а то је саопштио и Решетар. Примјећује се да је основа Барчева коментара био М. Решетар са својим познатим коментаром *Горског вијенца*, који призива у помоћ, равно 20 пута. Из опште историје тумачио је стихове о Борису Годунову и Пожарском, руском

племини. Из националне (јужнословенске) историје тумачио је стихове који се односе на Карађорђа и Вукашина Мрњавчевића. За Карађорђа је рекао да је био вођ првог српског устанка и да је становао у Тополи, а у вези са Вукашином рекао је: „Вукашин Мрњавчевић по традицији је дао убити цара Уроша, сина Душана Силнога, да би сам постао царем. Повијесна неистина, јер је Урош умро послје Вукашина“. Дио стиха „ево тајна бесмртника“ Барац је навео као „тајне“, и у вези са тиме наставио: „Израз *ево тајне бесмртника* Решетар тумачи као да је ријеч *тајна* придјев. Смисао би по томе био: Ево бесмртника, за којег досле нитко није знао, нити му се тко могао надати“.

Барац се дуго задржао на тумачењу 24. ст. *Посвете* („твојој глави би суђено...“), при чему наводи и другачија тумачења. Он саопштава: „Карађорђе је г. 1817. прешао из Русије у Србију да би подигао нов устанак. Али кнез Милош – који је након успјеле буне био смирио земљу и живио у сношљивим односима с Турском – дао га је убити, а његову је главу послао у Цариград. Тумачење М. Решетара: Карађорђу би суђено да се жртвује (да се прода) за своју славу (за свој вијенац, тј. зато да себи сачува име ослободитеља Србије). Друго тумачење: Милош је Турцима предао (тј. продао) Карађорђеву главу да би им се умилио, јер је баш она послужила као откуп за тековине Милошеве које су, заправо, тековине и вијенац оца Србије Карађорђа“. Тумачио је и ст. о Пизону, Егисту, Клитемнестри, Агамемнону и Оресту.

Прелазећи на текст о „Горском вијенцу“, аутор је у почетку саопштио: „У попису лица Његош је нека изоставио – вјеројатно зато, што му се нису чинили важним (Вук Марковић, један војник, један Цуца, други војник, сват Црногорац, сват Турчин, ђаци)“. Послије тога наставио је коментарисање и одмах код првог стиха споменуо Решетара. Због нијансирања са другим коментаторима, можда је вриједно навести Барчево интегрално мишљење. Он каже: „Стих 1–2 Враг са седам бињиша (тј. седам владарских плаштева, кабаница, огртача), са два мача и са двије круне симболизира носиоца турске власти у доба њезина највишег успона. Број седам значио би (према Решетару) стајаћи број који означаје већу количину; према другим схватањима могао би означавати и број држава што су их Турци заузели. Неки држе да је Његош овај израз узео по свој прилици из Вукова пријевода Светога писма. У апокалипси се међу Антикрстовим чудима спомиње аждаја са седам глава и на њима десет круна. Два мача и двије круне

означају султанову власт над Европом и Азијом, истоком и западом (а можда и свјетовну и црквену власт)“.

Тумачећи историјски слој „Горског вијенца“, Барац се задржава на личностима и догађајима из опште историје и националне, јужнословенске. То су она лица и догађаји што их Његош спомиње. За седми стих дјела каже да Његош има на уму побједу Француза „код Тура и Поатјеа“ (732) над Арапима „који су били провалили у Француску“, а затим објашњава ко су били: Осман, Оркан, Теодора, Иван V Кантакузен, Иван V Палеолог. Код објашњавања ст. 9–10 он наводи Решетарово мишљење, као и мишљење Љубомира Стојановића и при томе каже: „Решетар под Османовим сном разумијева његов сан о женидби с кћерком шеика Елабадије. *Луна* по томе тумачењу означаје њезино име. По Љубомиру Стојановићу луна је симбол турскога царства што је дано Осману на дар (као јабука)“. Не полемише ни са Решетаром нити са Стојановићем. За паралелу Бранковић – Гертукa каже: „Гертукa (Герлука) је адмирал посљедњегa византијског цара Константина XI, који га је веома волио, али овај му се, по традицији, изневјерио и прешао к Турцима. Турски цар Мухамед даде га за казну смакнути“. Објашњава даље акцију Мурата I, Бајазита, Мухамеда I, Селима I и Селима II. Он објашњава и акцију Сибињанина Јанка послје смрти краља Владислава. За Скендербега каже да код Качића фигурира као Јурај Кастриотић. Ст. 233–234 објашњава онако како је то урадио Трифун Ђукић, чији коментар временски претходи Барчевом. Је ли га Барац знао – ко ће то данас да зна. Не спомиње га. Кратко је рекао, заправо све што подразумева јасноћу и прецизност, ко су били учесници битке под Бечом 1683. г., а затим је споменуо и Еугена Савојског и његову побједу над Турцима код Сенте, 1697. године. (То у вези са ст. 1144 и ст. 1146). Кратко, али прецизно је коментаришао ст. 1215–1223, спомињући Млечане у бици за Херцег Нови. Са личног плана (по Т. Ђукићу) на општи пренио је сукоб млетачкога дужда Марина Фалијерија са племићком влашћу, при чему је дужд трагично завршио. Не спомиње вријеме догађања. Млечане и млетачку цивилизацију у виђењу Драшка Поповића, Барац је споменуо коментаришући одговарајуће стихове дјела.

Из националне историје (у смислу како то назначујемо) Барац је спомињао оне личности и догађаје који зраче својом симболиком, а спомињу се у „Горском вијенцу“. Као у случају – слоју опште историје,

Барац се и овдје показује као добар познавалац историје и поштен тумач Његошева дјела. И он у својим коментарима истиче симболику предметне грађе не изневјеравајући основну концепцију „Горског вијенца“. Ту на прво мјесто долази Карађорђе, који симболизира отпор српског народа, а потом пристижу даље личности из историје и народне поезије. При паралели издајства Бранковић – Гертукa, он каже: „Ни једно ни друго није засновано на чињеницама“, а, видјели смо – истакао је да је историјска неистина и Вукашиново убиство цара Уроша. У ст. 44–48 Барац види оно што уочавају и други коментатори, а то је визија српства у пропадању. Народ је у „колу“ осудио распре српских великаша као узрочнике пропасти српске средњовјековне државе. У том смислу Барац и коментарише ст. 200–203, 207–209. За ст. 216–220 рекао је: „Камо среће да су се тада били потровали сви великаши, и да је остао на животу само Милош са своја два побратима (Топлицом Миланом и Косанчићем Иваном). Србин би у том случају данас био слободан“. Ст. 235–236 он тумачи: „Убивши цара Мурата, Милош је Обилић једним ударцем срушио пријесто и уздрмао турско царство, царство мрака“, а ст. 238: „Милош је као жртва свога домољубља и јунаштва пао на пријестољу турских освајача“. За ст. 184–187 рекао је да се односе на кћери кнеза Лазара које су се послѣ Косовске битке „по народном приповиједању претвориле у кукавице“. Личности из ст. 2655–2662 Барац је подијелио на историјске и оне из народне поезије. Његов коментар је: „Игуман Стефан набраја повијесне личности и личности народне пјесме, прослављене у борбама с Турцима. Првима припадају: цар Душан, Јурај Кастратовић (Скендербег), Никола Шубић Зрински, Црнојевић Иво и брат му Урош. Личности су народне пјесме: Милош Обилић, Иван Косанчић, Милан Топлица, Бановић Страхиња, Реља Крилатица, Старина Новак, Илија Смиљанић, војвода Момчило, Стојан Јанковић, девет Југовића“.

Барац вјерно тумачи оне Његошове стихове који се коријенски наслањају на традицију, народну пјесму или причу, Видјели смо да он однос Мрњавчевића и Немањића своди на оно што се чува у традицији, затим за однос Бранковића Вука и кнеза Лазара каже да је Вук, „по традицији издајица Лазара на Косову“, по традицији се у Црној Гори чува кумство као светиња. Тумачећи 215. стих, Барац каже: „Према народној пјесми Вук је Бранковић на вечери уочи Косовске битке јавно обиједио Милоша да спрема издајство, а доиста је сам постао издајцом“, а за ст. 329 ово: „Пециреп и Балета – јунаци онога

времена, опјевани у пјесмама“. Ст. 1046 кратко је коментарисао: „Бајо Пивљанин био је гласовити црногорски јунак у 17. вијеку (опјевао га је Ђура Јакшић у једној пјесми)“. Кратко је коментарисао и ст. 1832–1841: „Алузија на народну пјесму *Женидба од Задра Тодора*, у којој Бојичић Алија с друговима удара на сватове од Задра Тодора. *Курвино копиле* – назив је Тодора. *Котарке* – жене из Котара, крај Задра. – *Тале* – Будалина Тале, јунак мухамеданске народне пјесме, немаран у владању и опреми, али храбар. *Коса Смиљанића*, коју је Алија Бојичић хтио уграбити“. Казао је ко је јунак 1842. ст: „Комнен барјактар, јунак народне пјесме који је отео Ајку, сестру Фрце Ибрахима из Удбине“, а за Лима (ст. 1854) каже: „Лице из народних пјесама о хајдуцима“. Коментарисао је и ст. 1783 како слиједи: „Гергелез (Ђерзелез) Алија, личност 16. в., јунак мухамедовске народне пјесме. Кад су Турци освојили Будим, скочио је, према причању, од веселја с неког бријега на коњу у Дунав“. Видјели смо – и јунаке ст. 2655–2662 разграничио је на оне из историје и народне пјесме.

Ст. 541 коментарисао је: „Алузија на пословицу: Или куј, ил’ не мрчи гаћа“. И за ст. 815–816 рекао је да је алузија, али на причу „Зла жена“ и наставио: „Била нека жена тако тврдоглава да је мужу упорно тврдила, да је нека ливада стрижена, а не кошена. При томе је пала у јаму, те је из ње викала то исто. Зато муж оде кући, оставивши је у јами. Након неког времена сажали му се те је хтједе извући. Али мјесто ње извуче врага, који је био упао у исту јаму. На оној страни главе која је била ближе тој жени био је посиједио. Послије тога муж извади и жену, али је она и даље тврдила исто. И потурчењаци су тако радили“. Има нијансних разлика у односу на Решетарев и Ђукићев коментар. По Барцу, и ст. 1158 је алузија, али на басну. Његов коментар стиха краћи је него Решетаров, а Решетар је извукао и поенту. Ђукић тај стих није коментарисао. У Барчеву коментару тога стиха дошла је до изражаја његова особност: краткоћа, јасноћа, сублимат.

Барац је вјерно коментарисао и етнографско-топонимски слој „Горског вијенца“. Показао је познавање црногорских обичаја, игара, вјеровања, мишљења, народног живота, празновјерја. Како се зна, етнографски слој у „Горском вијенцу“ знатан је и нема смисла препричавати га, па се задржавамо на карактеристичним детаљима коментара. У ст. 21–24 извукао је паралелу између сове и турских освајања. Каже: „Као што сова (ћук) по народном приповиједању

поједе сваки дан једну птицу, тако су Турци готово сваки дан освајали по једну државу: Мурат I Србију (1389), Бајазит је похарао Босну (1398), Мухамед I освојио је Цариград (1453) Селим I Египат (1517), Селим II Кипар (1570)“. Барац тумачи одговарајуће стихове о народном вјеровању о постојању вјештица које чине зло својима – ст. 2141 и даље, затим оне да сврбеж дланова предсказује – ст. 819–821: „Засврбјели су ме дланови; то је знак да ћу добити новца, тј. бит ће битке и плијена“; саопштава „вјеровање да пушка, преко које нетко пријеђе губи снагу; зато је потребно да онај који је то учинио пријеђе преко ње натраг“, итд. Он вјерно тумачи обичаје славског веселја (ст. 96), обичај „натјецања тко ће једним ударцем пресећи леђа печену овну (ст. 101), обичај расијецања динара на двоје при измирењу крви „те би једна половина остала код једне, а друга код друге породице“ (ст. 732), обичај Црногораца да поштују госта (ст. 1185), затим обичај да „Црногорка држи зазорним да се чешља пред мушкарцем“ (ст. 1288–1289), саопштава своје тумачење ст. 971–972 да „и Српкиње и муслиманке имају у Црној Гори исте обичаје, тј. режу косу на гробовима погинулих“, коментарише обичаје код Црногораца да гатају у плећи (ст. 1696 и даље) и са којим циљем то раде, тумачи обичај покајница итд. У вези са посљедњим, а у вези са ст. 1913–1914, он каже: „Ријеч *рано* повезују неки с глаголом *улетио* у стиху 1913, и објашњавају то мјесто: кад си ми тако рано, тј. тако млад, одлетио. – Други *рано* тумаче као именице: *храно*, *рано*“. Коментатор се задржао на интерпретацији других коментатора, а сам се не одређује према стиху.

Барац логички тумачи и стихове клетве – заклетве као дијела, као форме народних обичаја. У вези са 75. ст. он наводи Решетара и Стојановића, а дио 848. ст. „У кам ударило“ он тумачи на сљедећи начин: „*У кам ударило!* – црногорска је клетва која се изриче онда кад се човјек од нечега згрози. Смисао јој је: Нека то удари у камен, а не у мене. – Такво згражање изазива и назив *браћо* за Турке“. Тумачи и клетву сердара Радоње, ст. 2408 и даље, али је погријешио код ст. 2417 – „трага му нестало као што је нестало и шарених гуја“, будући да је код Његоша „шареним коњима“, а за ст. 2424 („часне poste за пса испостио“) само је рекао: „Врста клетве“.

Барац је коментарисао и ст. 115 и 116. За први је рекао: „Град: игра лоптом. Играчи се подијеле у двије групе. Једна стоји у оближњем

кругу. Друга је група изван круга, и у ње је лопта. Сви се помијешају и бјеже. Играч који има лопту баца је, и ако погоди некога из противничке групе, добили су игру његови, те у круг морају противници“, а за други: „Игра капама. Играчи се подијеле у двије групе. Једна се од њих сврста у коло, с главама према средишту, стојећи на рукама и ногама. Друга група наваљује да им с глава поотима капе, а они се бране ногама“. Уз Решетарово тумачење ст. 939, дао је своју поенту, па цео коментар гласи: „Решетар: Кад се дјеца о Ускрсу туцају шареним јајима, онда оно дијете коме се јаје не разбије добије разбијено јаје (тј. отпорнији ће завладати над слабијим)“.

Поводећи се за другим коментарима, Барац је објашњавао и топониме „Горског вијенца“. Је ли гдје погријешио ја не знам, само се види да је локацију радње дјела добро фиксирао. Ком и Острог он назива брдима, па је (ст. 173–175) „Ком брдо у источном дијелу Црне Горе, а *Острог* брдо југоисточно од Никшића“. *Пишмет* је „врело у Бајицама“ (ст. 456), *Дуга* „кланац између Гацкога и Никшића, гдје су се често сукобљавале турске и црногорске чете“, а *Цуце* племе на граници према Боки (ст. 2031).

Пјесничке слике и идеје најтеже је откривати у књижевном дјелу. Због лапидарности поетског израза, мисаоне димензије и фигуративности пјесничког језика „Горски вијенац“ је и задавао главобољу и тражио коментаре. Ослањајући се на Решетара, а често говори и у множини кад је ријеч о коментарима, Барац је сезао у дубину „Горског вијенца“ и његове мисаоне сфере и доносио логично тумачење. Кад год је осјетио потребу, уз своје тумачење наводио је и Решетарово, како је урадио са 43. ст., при чему каже: „Црни дан, што га је дочекао у такву злу, и црна његова судбина. – Милан Решетар држи да под црним даном Његош мисли прошлост, косовску битку“. Ст. 47–48 коментарисао је: „Кад је тијелу раздробљена глава, угибају у мукама и удови: Кад је српско царство уништено, пропадају и његови саставни дјелови“. Узгред – Решетар те стихове није коментарисао. Мисао 79. ст. Барац је свео на сљедеће: „Кад помислим на оно о чему ће се данас вијећати (тј. о истрази потурица)“. Ст. 517–518 Барац је коментарисао: „Нешто крупно размишљаш у памети; сви су ти се снови сабили (збили) око Турака“. Решетар доноси и друго мишљење. Барац је опширније коментарисао ст. 583–584. Каже: „Јунаку често пута као да се хоће да се ведро небо од весеља над његовим чином насмије из све

снаге, грохотом. (Мисао се односи на садржај онога што се даље прича: Иван Црнојевић, иако стар, осветио је тако брата Уроша да од 15.000 Турака није остало нити једнога жива). – Решетар: Често јунаку небо помогне да му сине љепша срећа, као што је даде и Иванбегу. Решетар наводи и противно мишљење: Често се пута јунаку небо наруга, тј. често пута јунака задеси несрећа, као што је Иванбега на Ћемовском пољу“. Ст. 605 Барац је кратко прокоментарисао: „Јунаштво свладава свако зло“. Барчево тумачење ст. 636–638 стилизовано је нешто другачије од Решетара, али је у основи исто. Он каже: „Тко хули на свете моћи у земљи која га је млијеком отхранила претвара ми прса у пакао (тј. постајем бијесан кад видим да хришћанство хуле људи отхрањени у нашој земљи)“. Код ст. 674–675 обично је недоумица код ријечи *прави* – адјектив или глагол, па се којекако и тумаче. Барац их је протумачио како слиједи: „Нека о ужасу, који ће настати, пропоје пјесма; на окрвављену камену нека се уздигне прави олтар. – Има схватања по којима ријеч *прави* треба овдје разумјети као императив од глагола *правити* (погрешно)“. Барац је у блоку прокоментарисао ст. 691–708. Решетар је свој коментар водио од стиха до стиха, а Т. Ђукић је коментарисао само ст. 694–695, такође у блоку. Барчев коментар тих стихова гласи: „На изроде пада љута клетва. Због тога што је оставио вјеру отаца, Иванбеговица је морала проклетити свог сина Станишу: он је презрео оно што је најсветије – мајчино млијеко. Као потурчењак навалио је с војском на брата, али га је стигла матерна клетва, те му је изгинула сва војска (у бици на Љешкопољу)“. Контровверзни 709. ст. Барац је кратко прокоментарисао: „Да с Бајазитом дијели плијен, ухваћен од побијеђених Мађара (при чему су ваљда резали и носове)“. Изричит је и у вези са ст. 861, кад каже: „Двоји постови: божићни и ускрсни, а по неким: ускрсни и великогоспођински. О томе су водили полемике и сами Црногорци. Из самога се *Горског вијенца* даде извести оно прво“. Он је једноставно прокоментарисао и ст. 957: „Грактање гаврана знак је да ће бити борбе и јефтина меса, тј. мртвих“. Тумачећи ст. 1089–1091, Барац је само навео Решетара: „Да мушку младеж одведе у војску, а лијепе дјевојке у хареме. Љубомир Стојановић у ст. 1081–1093 не налази никакав прикривен смисао: везир отворено казује да ће обилазити царство, и нарочито припазити нема ли гдје корупције“. У случају 1177. ст. Барац се разликује од Решетара. Барац: „Фишек, што га Вук Мићуновић шаље на дар везиру, означује симболички одговор на његово обећање да ће Црногорцима послати дарове. Између њих

одлучује само оружје; само убијенога Црногорца може везир добити“. Решетар: „1177–1178 *да је то цијена* итд.: фишецима којим Турке бију Црногорци наплаћују главе своје браће што од Турака погину“. Ст. 1379 Барац је кратко коментарисао: „Стјецати се у зарок – зарећи се, окладити се“. Решетар је тај стих прокоментарисао: „Врши ми се сан, као да сам се опкладио (да ћемо данас видјети Драшка); у Ц. Г. *зарећи се* значи и „опкладити се“, а Т. Ђукић: „Кад некога у сну видим, то је сигурно, зарекао бих се да ћу га и на јави брзо видети“. И ст. 1892 Барац је лаконски прокоментарисао: „Фигуративно: испод капе ракијскога котла превире на све стране, тј. насиље и неправда превршили су мјеру“. С естетског становишта прокоментарисан је и ст. 2152 – „Иронија, тј. видите да зна све (прекораване оних који тврде да вјештица нема)“. Са тог становишта прокоментарисани су и ст. 2250–2251 – „фигуративно: да поджежем у вама огањ за домовину, цркву и част“.

Барац није изричито споменуо игуманове „луде премјене“, али је коментарисао стихове његовог монолога. За ст. 2275–2276 казао је: „Фигуративно: гдје се некад ширило кршћанство, сад се распрострио ислам“, а за ст. 2282–2285: „Сунце храни својим млијеком цијелу природу, па ипак и оно својим жаром уништава што је само одгојило“. За „најтамније мјесто у *Горском вијенцу*“ биће најбоље, најсврсисходније, ако Барчев коментар наведемо у цјелини. Он је блоком обухватио ст. 2290–2297 и о њима казао: „Тумачећи те стихове, коментатори се разилазе. Да би их објаснио, Решетар ријечи у њима чита другачијим редом него што је Његошев. Смисао би тих стихова био по његову мишљењу: Судбина цијеле земље (свега свијета) и судбина човјечанства на њој – а то су двије ствари у којима видимо највећу неразборитост па опет, поред нереда што је у њима, и највећа разборитост – оне су или посљедак (ђеца) или извор (очеви) људскога маштања и мишљења (сна људскога). – Је ли овому (тј. судбини свијета и човјечанства) узроком (причина) тајна управа коју не можемо докучити? Је ли истина да је свијет и живот на њему онакав какав се нама чини, или је то пуко привиђење?

Забуна у тумачењу ових стихова настаје по свој прилици одатле што се различито схватају ријечи *причина* и *управа*. Прву од њих неки узимају у значењу *причињање, обмана*, а неки у значењу *узрок*. Ријеч *управа* узимају у значењу именице. Схвати ли се *причина* као узрок,

а *управа* у значењу придјева (права), или адверба (управо), тешкоћа нестаје.

Ово је мјесто „Горскога вијенца“ слично неким дијеловима „Луче“:

Горски вијенац: Вријеме земно и судбина људска
Два образа највише лудости.

Луча микрокозма: Задатак је смијешан људска судба,
Људски живот сновиђење страшно.

Горски вијенац: Сна људскога ђеца ал' очеви.

Луча микрокозма: Сном је човјек успаван тешкијем,
У ком види страшна привиђења

Он помисли да је неке путе
Од сна овог ослободио се:
Ах, његове пријеварне надежде!
Он је тада себе утопио
У сна царство тврђе и мрачније.

Ако се споменути стихови „Горскога вијенца“ читају без икакве промјене у реду ријечи, смисао остаје јасан: Вријеме земно и људска судбина двије су слике (облика, образа) највише лудости, али и у своме нeredу примјер најдубље науке (реда, разборитости). Јесу ли они твор човјеков, или је човјек поникао из њих? Је ли то (тј. што не знамо, јесу ли они наш твор или ми њихов) прави узрок, коме не можемо проникнути тајну? Је ли ово, што видимо, управо овакво, или нас варају властите очи“. Нема сумње, Барац се посљедњим пасусом одредио према наведеним стиховима. Наставио је да коментарише и наредне стихове игумана Стефана. То су стандардни коментари.

Барац је коментарисао игуманове стихове, даље, при чему је почео од ст. 2492. Код ст. 2513–2514 навео је Решетаров коментар: „Небо (кад се, по схватању простога народа, узме као чврст облук) тишти море, а опет море њиме дрма као да га хоће срушити. – Вјеројатно је, међутим, да је Његош у та два стиха изнио јасну и лијепу слику: вјетар, дувајући с висина, бурка море, а слика се неба у узбурканоме мору такођер поремети. На такво тумачење нукају и стихови који долазе иза ових“.

Лингвистички слој „Горског вијенца“ Барац је тек ту и тамо коментарисао. За ријеч „тмуша“, ст. 243, тражио је ослонац у другима, па је рекао: „Ријеч *тмуша* тумачи Милан Решетар као: мноштво, велик број. Стих би, према томе, значио: кроз двије (ваљда *дивље* – К.П.) чете безбројних Азијата. Видо Латковић, напротив, мисли да ријеч *тмуша* треба овдје узети у њеном обичном значењу: густа тама (нешто црно, ружно).“ Ријечи „фајда“ и „рано“ тумачио је у склопу израза, на шта смо већ указали. Ријеч „смрад“ тумачио је као заударање (1251–1252. ст.): Црногорцима Турци и физички заударају. Ријетко гдје и у преносном значењу. Међутим, да би своје тумачење лингвистичког слоја дјела учинио потпунијим и допадљивијим, Барац је иза коментара донио и рјечник мање познатих ријечи, па је тако коментар добио заокружну физиономију.

Барац није рутински пришао коментару „Горског вијенца“, већ је то радио стваралачки, професионално, научно, онако како је текст дјела доживио. Мислим – Његоша нигдје није изневјерио, што ће рећи да није био произвољан и тврдоглав. Ослањао се, прије свега, на Милана Решетара, а затим на Љубомира Стојановића и Вида Латковића. У позиву другог и на Будманија. Не спомиње Трифуна Ђукића, а рекло би се да га је користио. Барчев коментар „Горског вијенца“ је за школску популацију, али као паралела може служити и науци. Барац је својим коментаром, видјели смо, у неколика случаја исправио погрешна тумачења стихова и назначио своја као ваљана. Није залазио у полемике и иронична оспоравања, већ је свакад остао одмјерен и начелан. Није мисао много експлицирао, па је његов коментар кратак, али увијек прецизан и логичан. И тамо гдје се слаже са другим коментарима задржао је свој стил и посебност. За мене је остао нејасан једино при тумачењу 2239. ст., гдје коментар у цјелини гласи: „Решетар (према Будманију) израз *за фајду* објашњује као *без користи, узалуд*. То неће бити оправдано. У стиховима 2007 и 20154 значи *фајда*: корист. И стих 2239. одговара више смислу, ако се и у њем *фајда* узме у том значењу“. Нејасно је са чиме (киме) се спори.

Чини се да је Барац најмање указивао на естетску вриједност „Горског вијенца“. Сам је неколико пута за стихове казао шта *фигуративно* значе, а то је, чини ми се, мало. Но и без тога његов коментар „Горског вијенца“ садржајан је, логичан и концизан.

Њиме се Барац укључио у ред најауторитативнијих коментара тога Његошевог дјела, чиме је дао допринос хрватско-црногорским културним везама.

III.

У црногорском часопису „Стварање“, Цетиње, бр. 7–8 за 1951. год., објављен је Барчев чланак „Један приказ у *Горскоме вијенцу*“. Аутор је чланак започео констатацијом: „Расправе о композицији *Горског вијенца* у својој су већини дражестандокуменатонесналажењу њихових писаца пред крупним питањима умјетности. Речено је, да то дјело уопће није цјелина, већ низ неповезаних епизода; тврдили су, да је оно по намени свога творца имало бити драма – али да Његош није знао написати драме. Итд“. Барац је даље наставио констатацијом: „Као и свака велика умјетничка творевина, и *Горски вијенац* је дјело, у коме је разбијена устаљена, обична композициона форма, и створена нова, као израз новог доживљаја“. По Барчеву мишљењу Његош је „осјећајношћу супериорна ствараоца увијек погађао најбољи пут, да изрекче оно, што је хтио изнијети“, а потом саопштава да „би човјек *Горски вијенац* могао испоредити с гласбеном симфонијом (..) коју пронику основни мотиви“. Велики књижевни историчар је наставио: „Кроз *Горски вијенац* Његош је пронио неколико основних мисли: увјерење, да се улагањем свих снага може побиједити зло; супериорност душе и вјере над макар још јачом физичком снагом; потреба жртве за велика дјела; а спознаја, да народни колектив понајвише боље и јасније неголи појединац погађа пут, којим у доба хисторијских преокрета треба поћи“. Наводећи стихове „Горског вијенца“ којим потврђује своје констатације, Барац је наставио: „Те и сличне мисли нијесу изнесене на једном само мјесту, већ су њима проникнути читави прикази, кроз цијело дјело. Оне су у различитим облицима понављају. Поједине су личности више мање симболи. Оне пронику и наоко незнатније дијелове пјесме, готово као жилице у организму – дајући тако *Горскоме вијенцу* оно јединство, какво се сусреће само у ријетким и највећим умјетничким остварењима“.

Једно од лица које је Његош у дјелу изнио на ниво симбола, по Барчеву је мишљењу дупиоски кнез Никола, који се у спјеву појављује само једном. Он се појављује на крају када је с вијећањима, затезањем, различитим обзирама све готово. Главари полазе у цркву да се закуну на вјерност борби и Владици, а са њиме хоће да иде на

заклетву и Никола. Знајући да је његова позиција у Црмници, пред турским Скадром, тешка – Владика га заклетве ослобађа. Барац је навео одговарајуће стихове за то (2387–2390). Барац истиче Данилово разумијевање читаве ситуације, али наглашава да „Никола одговара без икаква крзмања“ и наводи стихове у којима Никола то каже (ст. 2393–2406).

Аутор текста, Барац, констатује епизодичност сцене са Николом дупиоским, али саопштава да је „у тој на први поглед једва замјетљивој епизоди изражено једно од битних осјећања, којима је прожет *Горски вијенац*“. Он даље развија мисао у смјеру приказа Даниловог времена, истичући да се у животу сваког народа појаве преломни догађаји какав је случај и са Црном Гором, а у тим догађајима „човјек престаје мислити на величину опасности и жртве, губи страх за себе и своје. Логици часа треба се покорити до краја, не мислећи на оно, што би могло доћи, – јер другога изласка нема“. По Барчевом мишљењу, и „Кнез Никола је прожет тим увјерењем. С хладнокрвношћу човјека, који је потпуно на чисту са својим дужностима, не устручава се да пође у борбу. Очекује, да су опортунисти и себичњаци можда спремни и на издају. Зна, да је мален број оних на које се може ослонити. Но он ће свеједно напасти Турке, па макар изгинули сви његови, а с њиме и цијело његово племе. (...) Никола осјећа логику повијесног часа, који не допушта врлудања и оклијевања: он и не помишља, да се користи владиним савјетима. Кратко и јасно одбија понуду, да остане миран. Посљедица је била, да је доиста изгинула половина његових Дупиљана. Али је он са својима, баш због своје непоколебљиве одлучности, извршио оно, што се и њему и владици чинило готово немогућим: побиједио је“.

Развијајући даље мисао о Николи, Барац каже да је Његош имао дубље разлоге да у своје дјело унесе кнеза Николу и његове Дупиљане. Он своју мисао своди на разлог да је Његош хтио приказати људе „из различитих крајева Црне Горе“ те да му је циљ био „да прикаже обичаје свих сународњака из многих дијелова земље“. Констатујући да „Горски вијенац“ није драма о једној личности, хероју „него о народном колективу“, он закључује да је Његош хтио да каже да „главни покретачи радње и управо цијеле акције против потурица и нијесу појединци, него народ“. Владика Данило је, по Барцу, „само извршилац онога, што народ хоће“ и у том случају цитира ст. 86–88, о снази народа који има „каткад у одсудним часовима повијести боље

осјећање за потребе времена неголи иначе духом јачи појединци“. Барац даље развија мисао. О сукобу народа и главара у погледу акције Барац каже: „Цијела акција *Горскога вијенца* са својим спорим развитком и с опасностима, што их та спорост изазива, у неким призорима као да ће се извргнути у отворен спор између народа и његових поглавара“. Апострофирајући познато коло, у коме су „поглавари понајвише одговорни за народне несреће“, Барац констатује: „У склопу *Горскога вијенца* то коло не значи само синтетичан поглед на минута столећа, него садржи и алузију на прилике у своме времену, кад поглавари и опет неће да доста брзо схвате задатак, што би га морали извршити. Народ снажно осјећа потребу, да се прочисти стање у Црној Гори. Но главари још стоје неодлучни, тај би народ, са својим здравим осјећањем за стварност, имао, према ријечима војводе Милије, право да каменује своје главаре, јер неће да изврше оно, што од њих тражи логика хисторије“. По Барчеву мишљењу Никола, кнез дупиоски, „један је од оних људи, који знају, што народ осјећа. Он не размишља и не сумња, него без колебања врши своју дужност. На различитим савјетовањима, која су се завлачила кроз мјесеце, није судјеловао. Јавља се тек у тренутку, кад је коначно одлучено, да се приступи к дјелу и да се сватко закуне најстрашнијом заклетвом, да ће извршити своју задаћу. И тада остаје човјек акције, неприступан разборитим савјетима и обзирима“.

У завршници свога рада Барац констатује да су у завршном призору „Горскога вијенца“ изнесене „све покретне мисли дјела“, те да иступају ту и сва лица која симболизирају мисли дјела. „Јавља се међу њима, наравно, и кнез Никола – не додуше главом, али поруком, коју владици доноси његов гласник“. Стихове поруке (2707–2724) и наводи. У закључку свога рада Барац саопштава да су последњи стихови „Горскога вијенца“ (2718–2719) синтеза основне мисли дјела „којој је на свој начин симбол и кнез Никола“. Истичући симболичност кнеза Николе у „Горскоме вијенцу“, Барац је показао разумијевање дјела и схватио симболику слика, личности и идеја дјела.

IV.

И у броју 12, децембар 1951, часописа „Стварање“ (год. VI), Барац је објавио један текст о Његошу. Овом приликом текст је под насловом „Три дана у Тријесту на њемачком језику“. У уводу је саопштио: „Његошева пјесма *Три дана у Тријесту у мјесецу јануарију 1844*

настала је непосредно иза пјесникова боравка у Трсту, а штампана је одмах иза тога у Бечу, у штампарији јерменскога манастира. Већ 20. априла исте године изашла је у њемачком пријеводу, у фељтону карловачког часописа *Der Pilger* (бр. 32). Пријевод гласи“, и слиједи текст пјесме на њемачком језику. Иза наведеног текста (на њем. јез.) је и Барчева констатација: „Пријевод је објављен без имена преводиоца. Испод текста додана је биљешка“, такође на њемачком, која је нашем читаоцу можда занимљива, па је у цјелини доносимо. Тамо је превод у фусноти, а гласи: „Нашим поштованим читаоцима нуђамо овдје пријевод с талијанскога једне у славенском свијету састављене пјесме, коју је написао црногорски владика, за успомену на угодан дојам, што га је на њ извршио Трст за вријеме његова посљедњег кратког боравка. Ми се надамо, да ће бити с весељем примљена, и то не само због своје унутрашње садржине (вриједности), већ и зато, што је дјело одлична књижевника, који марљиво његује снажни и пјеснички језик наше домовине“.

Барац је о читавај ствари наставио своју мисао како слиједи: „Колико је познато, то је уопће први објављени пријевод једне Његошеве пјесме на њемачки језик. Из биљешке се разбירה да није израђен према оригиналу, него према талијанскоме пријеводу. Очито је, да је тај морао бити објављен између јануара и априла 1844., дакле негдје у фебруару и марту, и то врло вјероватно у Трсту, да се тршћанским Талијанима прикаже дојам, што га је тај град оставио на тако истакнута путника, као што је био црногорски владика“. У фусноти је ауторова напомена: „Писац овога чланка није досад могао ући у траг томе талијанскоме пријеводу“.

У приказу превода пјесме и њезинога оригинала, Барац је казао: „Испоредба Његошеве пјесме с њемачким пријеводом показује, да се у овом случају заправо и не ради о пријеводу, него о препјеву. Преводилац је задржао само смисао оригинала, али је стих и језични ритам сасвим измијенио. Његош је пјесму започео лелујавим шеснаестерцима, у којима се готово физички осјећа лагано љуљушкање мора:

Сиње море мирно спава у својојзи колијевци.

Рекао би, да природа сва с њим спава и почива.

Преводилац је та два стиха развио у три“, које Барац наводи.

Експликацију разлике превода и оригинала, Барац је развио у смјеру различитости у метрици стиха. Нагласио је да је преводилац, аутор препјева „тачкицама означио, гдје је што испуштено“. Барац коментарише шта је испуштено и зашто. Он наводи да има измјена и у односу на Флору, јунакињу пјесме. „Док се не пронађе талијански предложак овог препјева“, саопштава Барац, „не може се знати да ли је испуштања вршио талијански или њемачки преводилац“. О квалитету превода Његошеве пјесме на њемачки језик Барац каже: „О умјетничкој вриједности препјева не може се заправо ни говорити. Очито је, да је у њему упропаштена готово сва љепота оригинала. Читалац ће разабрати садржај, но Његошеве поезије у њему нема“.

Барац даље казује да је карловачки часопис *Der Pilger* (путник, ходочасник) био трећи часопис у хрватској на њемачком језику, који је излазио од г. 1842. „У њем су сурађивали хрватски и српски писци на властитом језику“. Барац даље напомиње да Његош до 1844. год. „није још био написао ни штампао нити једног од својих крупнијих дјела“ те да је био познат само као писац краћих пјесама. Он даље наставља: „Али је очито да су хрватски књижевници знали за то и пратили његов рад. У 1841. Људевит Гај се у друштву Антуна Мажуранића, Иванова брата, на свом путу по Далмацији свратио и у Црну Гору. Нема сумње, да су том приликом походили и Његоша – упознавши га лично и као владара, али и као пјесника. Потницај за пријевод једне његове пјесме на њемачки, која ће бити објављена у једном часопису у Хрватској, није, без сумње, могао доћи од њемачких сурадника *Pilgera*; иза њега стоје људи који су пратили и вољели домаћу књижевност, те хтјели, да се с њоме боље упознају и они хрватски грађански слојеви, који су били задојени њемачком културом. Чак би се по неким знаковима могло закључити, да је преводилац био сам Иван Мажуранић, или нетко из његова најближега круга. Ти су знакови“ слједећи и Барац наводи четири. Он даље наставља: „Ако је томе тако, чинило би се на први поглед чудно, што преводилац – био то сам Иван Мажуранић или тко од његових најближих пријатеља – није Његошеве стихове превео с оригинала, него с талијанскога пријевода“. Разлоге за тај схватљиви поступак Барац налази у тешкоћи превода Његошева стила и ритма на њемачки, коју је, по њему, талијански преводилац био савладао. Барац даље поставља питање и на њега одговара: „Остаје треће, најважније питање: зашто је Његошева пјесма уопће преведена на њемачки у једном хрватском граду? Одговор на њ изнесен је већ у биљешци уз

пријевод, а даде се употпунити чињеницама и подацима о друштвеној средини, у којој је покренут *Der Pilger*. Преводац и његов круг хтјели су да читаоцима тог часописа – и рођеним Нијемцима у Хрватској и изван ње, и грађанима нашег подријетла, али с њемачким обичајима – учине приступачном најсвјежију Његошеву пјесму, непосредно иза њезина настанка. Учинили су то стога, јер су Његоша, према властитим ријечима, држали одличним и плодним пјесником“. Барац наставља: „Сам пријевод и разлог, због којег је уврштен у часопис *Der Pilger*, бацају прилично ново и пуније свијетло на Његошев положај у тадашњој књижевности. Обично се држи, да Његоша његови савременици нису за времена схватили ни право оцијенили као пјесника. Познато је, како је Враз замјерао српским критичарима, што пишу о свему и свачему, а нити ријечи о дјелима, као што су *Луча микрокозма* и *Горски вијенац*. За знатан је број српских књижевника важио *Грахов лаз* Стевана В. Каћанскога као најбоље дјело српске књижевности још више година након изласка *Горског вијенца*. Љубомир Ненадовић у својим *Писмима из Италије* описује Његоша као владара и човјека, а не као књижевника“.

Рад о коме иде ријеч Барац је свео у закључак: „Пријевод пјесме *Три дана у Тријесту* и биљешка уза њ показују да су карловачки културни радници већ г. 1844. држали Његоша плодним писцем, и да су према томе и познавали његова дјела. А по вриједности сматрали су га одличним књижевником. Нема сумње, да су тако мислили и загребачки књижевници – поименце група око Враза. Поменути пријевод (...) овлашћује нас, да стварамо ведрију и радоснију слику о нашој културној повијести и о положају књижевника у нашој средини. Пјесници у нас ипак нису били тако осамљени и несхваћени, као што се то често истиче. Осјећај братских веза између њих био је толико јак, да су књижевници у тада удаљеном Карловцу осјетили величину Његошеву већ прије 1844. и хтјели да глас о њему прошире и преко границе свога језика“.

У тексту о коме је ишла ријеч осјећају се два Барца – научник и онај други који наглашава братске везе црногорског и хрватског народа. Било је вријеме такво, а к томе откривен је један детаљ везан за Његоша пјесника и интересовање за њега. Од хрватског научника то није мало.

Барац је о Његошу писао и у монографији о Мажуранићу („Мажуранић“, Загреб, 1945). Додуше, о Његошу се тамо узгредно пише, он није предмет интересовања већ неко ко је у вези са главним предметом књиге, тј. у вези са убиством Смаил-аге Ченгића. Барац тамо једва шта ново доноси о Његошу, већ, углавном, понавља оно што је у науци познато о Смаил-аги. Он спомиње агино учешће у битки на Грахову г. 1836, у којој је „углавном његовом заслугом, погинуло 9 чланова из црногорске владалачке куће Петровића Његоша“. Барац наставља: „Владика Петар II Његош није могао заборавити смрт најближих си рођака, и настојао је осветити се самоме Смаил-аги. Зато се споразумио с Новицом Церовићем (...) и овај му даде ријеч, да ће или смакнути агу или сам изгубити главу“ (стр. 135). У коментару о агиној смрти Барац каже: „Хитац из нечије пушке погоди га у затиљак, и он падне мртав, а Мирко Алексић одсијече му главу и однесе је владици на Цетиње“ (136). О удјелу појединаца у агиној смрти, Барац каже: „Неки тврде, да је цијелу основу замислио владика Петар II, а други веле, да је он дао само своју помоћ уротницима који су све извели према властитом науму“ (136). Барац спомиње дописе о догађају који су излазили у хрватским „Народним новинама“, гдје се у једном каже „да је Смаил-ага зато погинуо, што су се Црногорци хтјели осветити за погибију на Грахову из г. 1836., у којој је заглавио већи број Црногораца и више најближих рођака владичиних“. (138) Пишући о нападајима Турака на Црну Гору, Барац каже: „Турски су нападаји били толики и тако чести, да је сам владика Петар II писао везиру на Гацко: Зашто толика војска због једног најхрђавијег човјека? Зашто мучи своју рају, која и тако нема ништа, осим голе душе?“ (138) У вези са припремањем завјере против Смаил-аге и његовим убиством, Барац каже: „Према већини повијесних врела, замислио је сам владика Петар II основу, како да се погуби Смаил-ага, да би осветио Грахово. Према томе постоји чврста веза између битке из г. 1836. и агине смрти“. (141) У вези са појавом свештеника у „Чети“ Барац каже: „Старац свећеник, који се у *Чети* појављује на Морачи и држи Црногорцима прије њихова одласка у бој говор, не може ни у коме случају бити владика Петар II. Себергер се у своме коментару пјесме додуше трудио, да докаже, како је владика ипак могао поћи за четом – али то су само нагађања, на која нас пјесма никако не овлашћује“ (141). По Барчевом писању главни човјек у provedби уроте против Смаил-аге био је

Новица Церовић, који је „по упуту владициној“ створио основу – план за агино убиство, а као „награду за то добио је од Петра II дар и постао на Цетињу сенатором“ (142). По Барчевом мишљењу, „могло би се закључити, да су свећеникове ријечи о једноставности црногорскога живота и вјековној борби Црногораца за слободу надахнуте изјавама, што их је Петар II рекао Штиглицу“, које и наводи. Барац приписује Његошу и сљедеће ријечи о Црногорцима: „То је весео народ... с малим задовољан и увијек бодра духа. То потјече од једноставна живота и зрака у нашим брдима“ (150). Враћајући се Мажуранићевом свештенику из „Чете“, он каже: „Писци о Мажуранићу много су се бавили питањем, одакле је пјесник узео модел за лик свога старца свећеника. Очито је, да је на његово постање могло дјеловати све, што је његов творац читао о владици Петру I и владици Петру II, као и то, да је можда имао пред очима слику старца владике, каква се налази у дјелу Виале де Сомијера“ (166). Барац спомиње и Лавровљеву књигу о Његошу.

Очито је да се Барац у овом сегменту бавио Његошем као историјском личношћу, будући да је то захтијевала и природа дјела, особито оних страница на којима се Његош појављује. Ми не коментаришемо његово виђење Његоша у датим историјским околностима.

VI.

Барац је унио Његоша и у своју „Југословенску књижевност“ (Загреб, 1954). Круна његова писања о Његошу је оно што се налази у његовој историји књижевности. То је Барчева синтеза о Петру II Петровићу.

У уводном дијелу он саопштава да је Његош „био по времену један од првих писаца свога ужег краја, Црне Горе“, а потом даје историјски пресјек Црне Горе и појаву Петра I. „Иза смрти Петра I (1830)“, каже, „преузео је власт његов синовац Раде, прозван као владика Петром. Веома снажан тјелесно и душевно, Петар II Петровић Његош прошао је тек мршаво школовање: Нешто је научио у манастиру Топли, у Боки Которској, а нешто од пјесника Симе Милутиновића Сарајлије, који је проборавао неколико година на Цетињу, као тајник старога владике“. Иза тога Барац је писао о историјској судбини Црне

Горе и Његошевој активности на плану сређивања државних прилика у Црној Гори, а потом наставио:

„Од стихова на народну Његош је помало прелазио на пјесме с индивидуалним садржајима. (...) Стјечући све више искуства, Његош је прелазио на филозофске и опћељудске теме. Издавао је поједине краће пјесме или засебно, или у алманаху *Грлица*, што га је покренуо на Цетињу, кад је тамо основао штампарију. Главна су му дјела: *Луча микрокозма* (1845), *Горски вијенац* (1847), *Шћепан Мали* (1851).

Луча микрокозма значи по натпису: свијетло малог козмоса, човјека, тј. душа. То је неке врсте филозофски еп, у коме је Његош хтио ријешити проблем човјекове судбине на земљи. Пошао је од опажаја, како је људски живот сама биједа, и да на први поглед нема никаква смисла. У поредби с оним, што би хтио, сва су настојања човјекова на земљи бескрајно смијешна. Његош је нашао одговор на тај проблем у преегзистенцији људске душе: човјек је анђео, који се са Сатаном био побунио против Бога, али се у току борбе покајао, те није бачен у Тартар, него на Земљу, да ту биједно живи, но да се уједно сјећа некадашње среће. Тијело му има да подноси судбину свега земаљскога, а душа га веже с бесмртнима. Садржај је епа опис побуне против Бога и њезин свршетак.

Горски вијенац – вијенац славе црногорским јунацима – пјесма је у драмском облику. У њој је изнесен догађај с почетка 18. вијека, кад су по традицији црногорски поглавари, под водством владике Данила, закључили да земљу очисте од домаћих Турака, да би у њој завладало јединство. Покушај, да се с њима изврши мирна нагодба, и да се сами врате на кршћанство, није успио. Зато су се договорили, да навале на њих, те их дјелимично помјерише, а дјелимично уништише. Уз тај средишњи догађај Његош је у дјелу изнио низ различитих слика: вијећања црногорских главара, свадбе, отмице, погребе, призоре врачања, културне прилике у Црној Гори, обичаје. Тако је *Горски вијенац* постао свестрано огледало црногорског живота“.

Барац је потом писао о „Шћепану Малом“, извео синтезу Његошевог писања (у цјелини), нагласио да га повезују „двије битне ознаке“: љубав према земљи, српству, славенству и слободи и пјесникова тежња „да схвати смисао човјечјега живота“ и наставио:

„*Горски вијенац* је у цјелини пјесма борбе за слободу. Хисторијски догађај, што га у њему пјесник приказује, схваћен је као почетак рада на ослобођењу српства. Зато је дјело и посвећено Карађорђу, вођу првог српског устанка. Кроз све готово призоре пјесник пламено уздиже црногорске борбе против Турака, а баца клетве на одметнике и издајце. У спјеву се као позадина осјећа цијела повијест српства и Црне Горе, пуна борбе, патња, али и поноса и вјере у коначну побједу. Кроз све стихове струји спознаја: само јунаштвом, а не компромисима и пузањем стјече се слобода, спасава част и независност.

Пишући *Горски вијенац*, Његош је остао потпуно актуелан писац. У њему је изнио оно, што је гледао око себе, и тежње, што их је хтио остварити. Сликајући људе 18. вијека, он их је приказао с обзиром на атмосферу свога доба. Но остајући у оквиру свога времена и савремене стварности, Његош је своје дјело проширио до опћечовјечанских видика. Наоко незнатан догађај у бескрајном низу вјековних сукоба између кршћана и Турака продубао је тако, да се у дјелу осјећа вјечна, свемирска борба између добра и зла, мрака и свијетла, напретка и насиља. У њој је Његош бескомпромисно на страни добра.

Горски вијенац је размјерно кратак. Али је његов пјесник показао изванредну стваралачку снагу. Изнио је велико мноштво различитих личности: Црногораца, Турака, мушко, женско, старо младо, појединце, гомиле. У појединим призорима као да је фотографски вјерно приказао свагдашњи живот Црногораца, разговор, вјеровања. А крај тога је пружао и слике појединца у његову вјечном односу према питањима живота, љубави, смрти. Ришући своје Црногорце, изнио их је онако, какви су били, примитивци, напола хајдуци, али чврсти у љубави према својој земљи. У лику главног лица, владике Данила, приказао је и свој удес: удес усамљена супериорна човјека, који види нешто више од других и зато јаче осјећа сав јад свога доба. С изванредном краткоћом знао је Његош окарактеризирати људе, приказујући их у њиховој примитивној сировости, у односу према непријатељу, али и у часовима најпрофињенијих љубавних усхита. А изнио је и положај своје земље према профињеном Западу, као и према чулном и осионом Истоку.

За своје слике, осјећања и мисли нашао је Његош израз кратак, снажан, одсјечан. Његова пјесма као да је клесана од камена његове

црногорске земље. У свакој реченици његових дијалога и монолога као да се до краја осјећа мишљење и расположење његових људи, и уједно дубоко понирање у тајну опћих људских односа. Реченице се нижу једна за другом као спознаје, које су никле као плодови дуга сазријевања, и не могу се оповрћи. У појединим од њих као да је сталожена сва филозофија живота, плод болних искустава и тешких самоћа:

Земља стење, а небеса ћуте.

Многе своје реченице узео је Његош из народа. Али су оне под његовим пером добиле нов, његошевски смисао. И његов стих, наоко обични народни десетерац, добио је у његовим дјелима други, личнији значај. И у њему има нешто болно, тврдо, дубоко меланхолично, као што је Његошев лик дубоко тужан.“

Барац даље саопштава да се *Горски вијенац* по неким елементима „може поредити с осталим дјелима српске књижевности свога времена“, али да се по умјетничким квалитетима он уздиже као неко чудо. У том Његошевом дјелу, по Барчевим закључцима, спојене су савршена једноставност, прецизност и дубина с елементима преузетим из народа, а у исто доба оно је до краја лично.

Нешто шири извадак из Барчеве „Југословенске књижевности“ о Његошу и његовом дјелу има сврху да потенцијалног црногорског читаоца, мање упознатог са Барцем и његовим дјелом, подсјети на писање тога знаменитог хрватског књижевног историчара о највећем црногорском пјеснику свих времена. Тај извод правда се и чињеницом да је Барчева историја књижевности мање доступна просјечном црногорском читаоцу, те да је то што је речено о Његошу толико драгоцјено а да би се могло пренебрегавати. Уношењем Његоша у своју историју југословенских књижевности, Барац је учинио част и Његошу, и црногорској култури и нацији у цјелини.

Антун Барац бавио се Његошем као универзитетски професор, као професор југословенске књижевности и као научник. Он је Његоша познавао у мјери коју му је налагала обавеза предавача, али и шире. Смјештањем Његоша у контекст народне књижевности, цитирањем „Свободијаде“ и синтетичким приказом Његошевих најкрупнијих дјела, Барац се експонирао као свестрани познавалац Његошевог пјесничког дјела и времена у којем је пјесник живио.

Круна његовог познавања Његоша је коментар „Горског вијенца“ и припремање тога дјела за штампу, као и чињеница да је Његоша унио у своју „Југословенску књижевност“. Из коментара „Горског вијенца“ види се да је Барац доживио Његоша, да је познавао стил и стих тога дјела те да је о свему писао зналачки и поштено. Код регистравања коментатора „Горског вијенца“ Барац се не може заборављати, а код свођења културних веза Црногораца и Хрвата његово писање о Његошу не може се заобилазити. Поштено је писао о Црногорцима и у монографији о Мажуранићу, драг је остао црногорским студентима које је припремао за позив васпитача, зато се и овом приликом њега сјећам са пијететом и дубоком захвалношћу. Његошолозима је његово бављење Његошем утолико драже уколико потиче од великана хрватске књижевности и културе.

Krsto PIŽURICA

ANTUN BARAC ON NJEKOŠ

The author gives an analytic review of Antun Barac's contribution to Njegošology. Apart from looking back at Barac as a lecturer and educator, the text thoroughly reviews his comments on the *Mountain Wreath*, as well as other Barac's works from the field of Njegošology. The author concludes that Barac knew and understood Njegoš's style very well, and that his comments were always well-reasoned and fair. Barac's name must be mentioned among the most prominent analysts of the *Mountain Wreath*, and his texts on Njegoš cannot be neglected in discussing cultural bonds between Montenegrins and Croats. He also wrote fairly about Montenegrins in the monograph on Mažuranić, and this is why Montenegrins think of him with deep gratitude and reverence. Njegošologists respect his work even more as it comes from such a great man of Croatian literature and culture.